

Abelovy grupy

7. a 8. přednáška z kryptografie

Obsah

- 1 Grupy a Abelovy grupy
- 2 Podgrupy
- 3 Grupové homomorfismy

Grupy a Abelovy grupy

Definice

- Množina G s binární operací $*$ tvoří *grupu*, pokud je operace $*$ asociativí, má neutrální prvek a má všechny inverzní prvky.
- Grupa, jejíž operace je navíc komutativní, se nazývá komutativní grupa nebo *Abelova grupa*.

Příklady

- $(\mathbb{Z}_n, +)$ je Abelova grupa řádu n (aditivní grupa)
- $(\mathbb{Z}_n, \cdot)$ není grupa, neboť neexistuje inverzní prvek např. k 0
- $(\mathbb{Z}_n^*, \cdot)$ je Abelova grupa řádu $\varphi(n)$ (multiplikativní grupa)

Poznámka: Počet prvků grupy se nazývá *řád grupy*.

Grupy a Abelovy grupy

Aditivní a multiplikatívni zápis

- Aditivní notace: $(G, +, 0, -(\cdot))$
operace $+$, nulový prvek 0 , opačný prvek k a je $-a$;
iterované sčítání je násobek $\underbrace{a + a + \dots + a}_{k\text{-krát}} = ka$
- Multiplikatívni notace: $(G, \cdot, 1, (\cdot)^{-1})$
operace $\cdot$, jednotkový prvek 1 , inverzní prvek k a je a^{-1} ;
iterované násobení je mocninu $\underbrace{a \cdot a \cdot \dots \cdot a}_{k\text{-krát}} = a^k$

Poznámka: Většinou budeme používat multiplikatívni zápis.

Grupy a Abelovy grupy

Celočíselné mocniny

Nechť $(G, \cdot)$ je grupa s neutrálním prvkem 1 , $a \in G$, $k \in \mathbb{Z}$.
Celočíselnou mocninu prvku a definujeme takto:

- pro $k > 0$ je $a^k = \underbrace{a \cdot a \cdot \dots \cdot a}_{k\text{-krát}}$ (díky asociativitě)
- $a^0 = 1$ (díky neutrálnímu prvku)
- pro $k < 0$ je $a^k = (a^{-1})^{|k|}$ (díky inverznímu prvku)

Tvrzení

Platí známé vzorce: $a^{k+l} = a^k a^l$, $(a^k)^l = a^{kl}$
V Abelově grupě také: $(ab)^k = a^k b^k$

Grupy a Abelovy grupy

Tvrzení

Nechť $(G, \cdot)$ je grupa.

- Neutrální prvek je určen jednoznačně.
Je-li e levý neutrální prvek, f pravý neutrální prvek,
pak $e = f$ je neutrální prvek.
- Inverzní prvek k prvku a je určen jednoznačně.
Je-li b levý inverzní prvek k a , c pravý inverzní prvek k a ,
pak $b = c$ je inverzní prvek k a .
- Socks and shoes lemma:
V (nekomutativní) grupě je $(ab)^{-1} = b^{-1}a^{-1}$.

Grupy a Abelovy grupy

Tvrzení

Nechť $(G, \cdot)$ je grupa.

- V grupě G lze krátit libovolným prvkem, tj. pro každé $a \in G$ platí: je-li $a \cdot x = a \cdot y$, pak je $x = y$.

Tato vlastnost grupy necharakterizuje: v $(\mathbb{Z}, \cdot)$ lze také krátit libovolným prvkem, přestože to není grupa.

- V grupě G mají všechny lineární rovnice $a \cdot x = b$, $y \cdot a = b$ řešení a to je jediné.

Tato vlastnost grupy charakterizuje: Každá pologrupa, v níž mají všechny lineární rovnice řešení, je už grupou.

- Levá translace libovolným prvkem $a \in G$,
 $I_a : G \rightarrow G : x \mapsto a \cdot x$, je vzájemně jednoznačné zobrazení.

Okruhy a tělesa

Poznámka

- $(R, +, \cdot)$ se nazývá *okruh*, jestliže $(R, +)$ je komutativní grupa, $(R, \cdot)$ je pologrupa a platí oba distributivní zákony. Netriviální okruh s jednotkou se nazývá *obor*, pokud v něm lze krátit libovolným nenulovým prvkem. Netriviální okruh je *těleso*, pokud je $(R - \{0\}, \cdot)$ grupa.
- Netriviální okruh je tělesem, právě když všechny lineární rovnice $a \cdot x = b$, $y \cdot a = b$, kde $a \neq 0$, mají řešení.
- Každý konečný obor je tělesem, neboť prosté zobrazení l_a z konečné množiny do sebe už je vzájemně jednoznačné.

Grupy a Abelovy grupy

Definice

Jsou-li $G_1, \dots, G_k$ grupy, pak množina $G_1 \times \dots \times G_k$ všech k -tic spolu s operací, kterou provádíme "po souřadnicích" (v i -té souřadnici se počítá jako v G_i) je také grupa. Nazývá se *direktní součin* grup $G_1, \dots, G_k$.

Jsou-li všechny grupy stejné, $G_i = G$ pro $1 \leq i \leq k$, mluvíme o direktní mocnině a značíme $G^{\times k}$.

Poznámka

S direktním součinem grup jsme se setkali u Čínské věty o zbytcích. Např. $\mathbb{Z}_{15} \simeq \mathbb{Z}_3 \times \mathbb{Z}_5$.

Podgrupy

Definice

Podmnožina H grupy $(G, \cdot, 1, (-)^{-1})$ tvoří *podgrupu*, pokud pro každé $a, b \in H$ platí:

- je-li $a, b \in H$, tak $ab \in H$
- $1 \in H$
- je-li $a \in H$, pak $a^{-1} \in H$

Aneb podgrupa je podmnožina uzavřená na binární operaci, neutrální prvek a inverzní prvky.

Podgrupy

Tvrzení

Nechť G je grupa a $\emptyset \neq H \subseteq G$. Následující tvrzení jsou ekvivalentní:

- H je podgrupa v G
- pro všechny $a, b \in G$: je-li $a, b \in H$, tak $ab \in H$ a $a^{-1} \in H$
- pro všechny $a, b \in G$: je-li $a, b \in H$, tak $ab^{-1} \in H$

Tvrzení

Nechť H_1, H_2 jsou podgrupy v grupě G .

- $H_1 \cap H_2$ je podgrupa v G .
- Je-li G Abelova grupa, pak $H_1 \cdot H_2 = \{h_1 h_2; h_1 \in H_1, h_2 \in H_2\}$ je podgrupa v G .

Podgrupy

Příklady

Nechť G je grupa.

- Zřejmě $\{1\}$ a G jsou podgrupy v grupě G .
- Množina všech celých mocnin prvku $a \in G$, $M = \{a^k, k \in \mathbb{Z}\}$ tvoří podgrupu grupy G . Nazýváme ji *cyklická podgrupa* generovaná prvkem a , značíme ji $\langle a \rangle$.

Při aditivním značení grupy $(G, +)$ by cyklická grupa $\langle a \rangle$ byla podgrupou všech celých násobků prvku a .

Podgrupy v $\mathbb{Z}$ a v $\mathbb{Z}_n$

Tvrzení

Každá podgrupa v $(\mathbb{Z}, +)$ je tvaru $m\mathbb{Z}$ pro nějaké $m \in \mathbb{Z}$.
Navíc: $m_1\mathbb{Z} \subseteq m_2\mathbb{Z}$ právě, když $m_2 \mid m_1$.

Tvrzení

Každá podgrupa v $(\mathbb{Z}_n, +)$ je tvaru $d\mathbb{Z}_n$ pro nějaké $d \in \mathbb{Z}$,
kde $d \mid n$.
Navíc: $d_1\mathbb{Z}_n \subseteq d_2\mathbb{Z}_n$ právě, když $d_2 \mid d_1$.

Tedy všechny podgrupy v $(\mathbb{Z}_n, +)$ jsou cyklické a pro každého dělitele d čísla n je zde právě jedna podgrupa tvaru $d\mathbb{Z}_n$.
Tato podgrupa má $\frac{n}{d}$ prvků.

Levé třídy podle podgrupy

Definice

Nechť G je grupa, H je podgrupa v G , $a \in G$.

Levá třída podle podgrupy H určená prvkem a je množina $aH = \{ah, h \in H\}$.

Analogicky se definuje pravá třída Ha .

Poznámka

Je-li G Abelova grupa, pak $aH = Ha$ pro každé $a \in G$.

Počet různých (levých) tříd se nazývá **index podgrupy H** v grupě G , značí se $[G : H]$.

Levé třídy podle podgrupy

Tvrzení

- Pro každé $a \in G$ je $|aH| = |H|$.
- Všechny levé třídy tvoří rozklad na množině G , tj. $G = \bigcup_{a \in G} aH$ a třídy aH , bH jsou buď stejné, nebo disjunktní.

Lagrangeova věta

Nechť G je konečná grupa a H je podgrupa grupy G .
Pak řád podgrupy H dělí řád grupy G , přesněji $|G| = [G : H] \cdot |H|$.

Poznámka

Pro podpologrupy konečné pologrupy podobná věta neplatí. Např. v pologrupě levých nul je každá podmnožina podpologrupou.

Faktorová grupa podle podgrupy

Tvrzení

Nechť G je Abelova grupa a H je podgrupa v G .

- Předpisem $aH \cdot bH = abH$ je korektně definována operace na množině tříd. (Díky komutativitě výsledek nezávisí na volbě representantů tříd).
- Množina všech tříd grupy G podle podgrupy H spolu s touto operací tvoří opět grupu. Nazývá se *faktorová grupa* grupy G podle podgrupy H a značí se G/H .

Poznámka

Nekomutativní grupu G lze faktorizovat jen podle *normální podgrupy* H , tj. jen když platí $aH = Ha$ pro všechny $a \in G$.

Kongruence podle podgrupy

Příklad

$$(\mathbb{Z}/n\mathbb{Z}, +) = (\mathbb{Z}_n, +)$$

Přitom $\mathbb{Z}_n$ jsme vytvořili faktorizací podle kongruence modulo n , $a \equiv b \pmod{n}$, právě když $n \mid a - b$, právě když $a - b \in n\mathbb{Z}$.

Definice

Nechť G je Abelova grupa, H je podgrupa v G , $a, b \in G$.
Řekneme, že a je *kongruentní s b podle podgrupy H* ,
 $a \equiv b \pmod{H}$, pokud $ab^{-1} \in H$.

Tvrzení

Následující tvrzení jsou ekvivalentní:

$$a \equiv b \pmod{H} \quad \text{iff} \quad Ha = Hb \quad \text{iff} \quad a = hb \text{ pro nějaké } h \in H.$$

Kongruence podle podgrupy

Tvrzení

- Kongruence podle podgrupy je relace ekvivalence na množině G , tedy rozloží G na třídy a to jsou přesně třídy aH , kde $a \in G$. (Toto platí pro všechny grupy.)
- Kongruence podle podgrupy je zachována při binární operaci (toto platí jen pro Abelovy grupy), tudíž lze definovat binární operaci na třídách přes representanty.
- Vznikne tak faktorová grupa grupy G podle kongruence modulo H , což je přesně grupa G/H .

Pro nekomutativní grupy lze zavést kongruenci jen modulo normální podgrupa.

Faktorový okruh podle ideálu

Poznámka

- Nechť $(R, +, \cdot)$ je komutativní okruh. Podmnožina $I \subset R$ se nazývá *ideál* okruhu R , jestliže
  - $(I, +)$ je podgrupa grupy $(R, +)$,
  - pro všechny $r \in R$ a všechny $i \in I$ je $r \cdot i \in I$.
- Chceme-li vytvořit *faktorový komutativní okruh*, musíme použít ideál, pak lze přes reprezentanty korektně definovat sčítání i násobení na třídách.
- Každý ideál v $\mathbb{Z}$ je tvaru $m\mathbb{Z}$ pro nějaké $m \in \mathbb{Z}$. Faktorový okruh je $(\mathbb{Z}/m\mathbb{Z}, +, \cdot) = (\mathbb{Z}_m, +, \cdot)$ okruh zbytkových tříd modulo m .

Grupové homomorfismy

Definice

Nechť $(G_1, \cdot)$, $(G_2, \circ)$ jsou grupy.

Zobrazení $f : G_1 \rightarrow G_2$ se nazývá *grupový homomorfismus*, pokud pro všechna $a, b \in G_1$ platí:

- $f(a \cdot b) = f(a) \circ f(b)$
- $f(1) = 1$
- $f(a^{-1}) = f(a)^{-1}$

Tvrzení

Nechť $(G_1, \cdot)$, $(G_2, \circ)$ jsou grupy.

Zobrazení $f : G_1 \rightarrow G_2$ je grupový homomorfismus, právě když pro všechna $a, b \in G_1$ je $f(a \cdot b) = f(a) \circ f(b)$.

Grupové homomorfismy

Příklady

- Pro libovolné grupy G_1, G_2 je zobrazení $f : G_1 \rightarrow G_2 : a \mapsto 1$ grupový homomorfismus.
- Necht' H je podgrupa grupy G . Vnoření $i : H \rightarrow G$ a přirozená projekce $\pi : G \rightarrow G/H : a \mapsto aH$ jsou grupové homomorfismy.
- Pro libovolnou grupu G pro libovolné $a \in G$ je $f : (Z, +) \rightarrow G : z \mapsto a^z$ grupový homomorfismus.
- Pro libovolnou Abelovu grupu G je m -tá mocnina $\rho : G \rightarrow G : a \mapsto a^m$ grupový homomorfismus.

Grupové isomorfismy

Definice

Nechť $(G_1, \cdot)$, $(G_2, \circ)$ jsou grupy.

Grupový homomorfismus $f : G_1 \rightarrow G_2$, který je navíc vzájemně jednoznačným zobrazením, se nazývá *grupový isomorfismus*.

Tvrzení

Nechť $n = \prod_{i=1}^k p_i^{e_i}$, kde prvočísla p_i jsou navzájem různá.

Zobrazení $\theta : \mathbb{Z}_n \rightarrow \mathbb{Z}_{p_1^{e_1}} \times \dots \times \mathbb{Z}_{p_k^{e_k}} : a \mapsto (a_1, \dots, a_k)$,

kde $0 \leq a_i < p_i^{e_i}$ splňují $a \equiv a_i \pmod{p_i^{e_i}}$,

je grupový izomorfismus aditivních grup: $\mathbb{Z}_n \cong \prod_{i=1}^k \mathbb{Z}_{p_i^{e_i}}$

Restrikce zobrazení θ na množinu $\mathbb{Z}_n^*$ je grupový isomorfismus

multiplikativních grup: $\mathbb{Z}_n^* \cong \mathbb{Z}_{p_1^{e_1}}^* \times \dots \times \mathbb{Z}_{p_k^{e_k}}^*$

Okruhové homomorfismy

Poznámka

- Necht' $(R_1, +, \cdot)$, $(R_2, +, \cdot)$ jsou komutativní okruhy s jednotkou. Zobrazení $f : R_1 \rightarrow R_2$ se nazývá *okruhový homomorfismus*, pokud je to grupový homomorfismus aditivních grup a respektuje násobení a jednotkový prvek.
- f je okruhový homomorfismus, pokud pro všechna $a, b \in R_1$ platí: $f(a + b) = f(a) + f(b)$, $f(a \cdot b) = f(a) \cdot f(b)$, $f(1) = 1$.
- Čínské zbytkové zobrazení θ je okruhový isomorfismus.

Grupové isomorfismy

Tvrzení

Nechť G je Abelova grupa, H_1, H_2 jsou její podgrupy.
Pokud $H_1 \cap H_2 = \{1\}$, pak $H_1 \times H_2 \cong H_1 \cdot H_2$,
zobrazení $f : H_1 \times H_2 \rightarrow H_1 \cdot H_2 : (h_1, h_2) \mapsto h_1 h_2$ je grupový isomorfismus.

Definice

Nechť G je Abelova grupa, H_1, H_2 jsou její podgrupy.
Pokud $G = H_1 \cdot H_2$ a $H_1 \cap H_2 = \{1\}$, pak je grupa G *vnitřním direktním součinem* podgrup H_1 a H_2 . Značíme $G = H_1 \dot{\times} H_2$.

Podle tvrzení výše se pak dá každý prvek $g \in G$ jednoznačně zapsat ve tvaru $g = h_1 h_2$ pro nějaká $h_1 \in H_1, h_2 \in H_2$.

Grupové homomorfismy

Definice

Nechť $f : G_1 \rightarrow G_2$ je grupový homomorfismus.

- *Obraz* homomorfismu je množina $Im f = \{b \in G_2; b = f(a) \text{ pro nějaké } a \in G_1\}$.
- *Jádro* homomorfismu je množina $Ker f = \{a \in G_1; f(a) = 1\}$.

Tvrzení

Nechť $f : G_1 \rightarrow G_2$ je grupový homomorfismus.

- $Ker f$ je podgrupa grupy G_1 (dokonce normální podgrupa).
- $Im f$ je podgrupa grupy G_2 .
- Obraz podgrupy je podgrupa a vzor podgrupy je podgrupa.
- f je prostý homomorfismus, právě když $Ker f = \{1\}$.

Grupové homomorfismy

1.věta o isomorfismu

Nechť $f : G \rightarrow G'$ je grupový homomorfismus.

Pak $G/\text{Ker } f \cong \text{Im } f$.

Speciálně zobrazení $\varphi : G/\text{Ker } f \rightarrow G' : a \text{Ker } f \mapsto f(a)$ je prostý grupový homomorfismus, jehož obrazem je $\text{Im } f$.

Aneb platí $\varphi \circ \pi = f$, kde π je přirozená projekce a operace $\circ$ je skládání zobrazení.

Poznámka

Nechť $f : R \rightarrow R'$ je okruhový homomorfismus, pak $R/\text{Ker } f \cong \text{Im } f$.

Faktorový okruh $R/\text{Ker } f$ lze vytvořit, protože $\text{Ker } f$ je ideál.

Grupové homomorfismy

Důsledek

Nechť $f : G \rightarrow G'$ je grupový (okruhový) homomorfismus.
Pak každý prvek $b \in \text{Im } f$ má stejně vzorů.

Je-li prvek a jedním řešením rovnice $f(x) = b$, pak rovnici řeší právě všechny prvky z třídy $a \text{ Ker } f$.

Každé řešení má tvar $x = ac$, kde c je řešení rovnice $f(x) = 1$.

Tento fakt (v aditivním tvaru) známe z řešení soustav lineárních rovnic.

Grupové homomorfismy

m –té mocniny a odmocniny

Nechť G je Abelova grupa, pak $\rho : G \rightarrow G : a \mapsto a^m$ je grupový homomorfismus.

- $\text{Ker } \rho = \{a \in G, a^m = 1\} = \sqrt[m]{1}$ (množina všech m -tých odmocnin z 1) tvoří podgrupu grupy G .
- $\text{Im } \rho = \{a^m, a \in G\} = G^m$ (množina všech m -tých mocnin prvků z G) tvoří podgrupu grupy G .
- $G/\text{Ker } \rho \simeq \text{Im } \rho$ a příslušný isomorfismus je $\varphi : a\text{Ker } \rho \mapsto a^m$.

Tedy každý prvek $b \in G^m$ má stejně moc m –tých odmocnin. Najdeme-li jedno řešení rovnice $x^m = b$, označme je a , pak každé řešení má tvar $x = ac$, kde c je nějaké řešení rovnice $x^m = 1$.

Abelovy grupy

Literatura

- Shoup: A Computational Introduction to Number Theory and Algebra. Kapitola 6.1-4.
<http://shoup.net/ntb/>
- Více o okruzích najdete tamtéž v kapitole 7.